

Наріжним каменем мовної політики було те, що мова нації, яка кількісно домінувала, мала особливий статус. Іноді мова регіональної більшості (мова русинів/українців) теж отримувала офіційний статус на територіях автономних утворень, однак цей статус здебільшого мав лише символічний характер. Хоча використання інших мов не забороняли, однак послуговуватися ними дозволяли перш за все у культурній та освітній сферах та в особистому спілкуванні.

2. МОВНА ПОЛІТИКА АВСТРО-УГОРСЬКОЇ МОНАРХІЇ: ПРИКЛАД ІСТОРИЧНОГО ЗАКАРПАТТЯ

2.1. Етнополітичні процеси та питання державної мови

Територію сучасного Закарпаття в основному склали чотири комітати історичної Угорщини: Берег, Мараморш, Угоча та Унг. У краї етнічну та мовну більшість склали представники руського (русинського/рутенського) народу. На середину XIX століття вони ще не мали єдиної літературної мови, прихильники різних напрямів вели між собою безперервну боротьбу.

Таблиця 5. Етнічний склад історичного Закарпаття, 1880–1910 роки

Рідна мова	1880		1910	
	осіб	%	осіб	%
Руська	244 742	59,8	330 010	54,5
Угорська	105 343	25,7	185 433	30,6
Німецька	31 745	7,8	64 257	10,6
Румунська	16 713	4,1	11 668	1,9
Словацька	8 611	2,1	6 346	1,0
Інша	1 817	0,5	8 228	0,4
Все населення	408 971	100,0	605 942	100,0

Складено на основі: Kocsis Károly – Kocsisné Hodosi Eszter: *Magyarok a határainkon túl – a Kárpát-medencében. Tankönyvkiadó, Budapest, 1992. – 35. p.*; Kocsis Károly – Kocsis-Hodosi Eszter: *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin. – Budapest: Geographical Research Institute and Minority Studies Programme, 1998.*

Однак після укладання компромісної угоди між Австрією та Угорщиною у 1867 році, зі створенням багатонаціональної Австро-Угорської монархії, в угорській частині якої угорці не склали більшість, у політичному мисленні стало важливим досягнення кількісної переваги угорців, якщо потрібно, навіть шляхом просування асиміляції. Під кінець XIX століття все більше втручання в освіту національностей пояснювали тим, що у вивченні державної мови зацікавлені всі громадяни Угорщини, адже це допомагає у суспільному самоствердженні.

Офіційною мовою держави аж до епохи Просвітництва була латинська. Тільки на цій мові можна було отримати вищу освіту. Національні точки зору в освітній політиці з'являються лише від другої половини XVIII століття. Прийняте у 1777 році розпорядження «Ratio Educationis», яка уперше всеохоплююче регулювало освіту Угорщини, окрему увагу приділило базовим школам із мовами навчання національностей. Розпорядження перелічує сім націй, представники яких проживають на території держави: угорська, німецька, словацька, хорватська, руська (русинська), сербська та румунська.

Під час свого правління імператор Йосип II намагався зробити німецьку офіційною мовою держави, а також мовою середньої та вищої освіти, але ініціатива викликала жорсткий супротив, і таким чином монарх відкликав свої постанови щодо цього.

Угорську мову вводили поступово від 1790 року законами, які регулювали окремі сфери освіти, і кожний новий крок наражався на слабкі чи потужні протести серед представників різних національностей. Втілення в життя законів, безпосереднє введення угорської як державної мови сповільнювало те, що не було в достатній кількості вчителів, а також відповідної методики для викладання угорської мови як іноземної. Угорська стала офіційною мовою парламенту, установ, адміністрацій, судочинства та освіти внаслідок вступу в дію закону № II від 1844 року.

Наступним важливим пунктом стало прийняття у 1868 році закону № XLIV «Про національності», згідно з яким мовою парламенту та головних установ є угорська, однак закони також потрібно видавати і на мовах інших національностей. У містах та селах мовою діловодства є найбільш поширена мова. Принцип закону наступний: «Згідно з основоположеннями Конституції, всі громадяни Угорщини утворюють єдину націю, нероздільну угорську націю, рівноправними членами якої є всі громадяни вітчизни, що належать до будь-яких національностей».

2.2. Основні засади освітньої політики

Освіту регулював закон № XXXVIII, прийнятий у 1868 році, пов'язаний із міністром у справах релігії та освіти Йозефом Етвешом. У §58 закону стверджувалося: «Всі учні мають отримувати освіту рідною мовою, якщо та мова є однією з поширених у населеному пункті мов». Закон гарантував право на заснування та функціонування конфесійних шкіл, через який греко-католицька церква для руських (русинських) дітей забезпечила створення початкової освітньої системи. У цей період угорську державну мову не потрібно було викладати у початкових школах як предмет. Тоді підручники видавали сімома мовами, як і сімома мовами видавали «Газету Народних Вчителів» («Néptanítók Lapja»). Починаючи від середини 1870 років під впливом наростаючої націоналістичної політики ця газета виходила лише угорською мовою.

Підготовлений міністром культури Агоштоном Трефорттом закон № XVIII від 1879 року про викладання угорської мови у всіх навчальних закладах народної освіти зробив обов'язковим викладання угорської мови, а також відповідне володіння нею вчителями. Закон № XXX від 1883 року зробив обов'язковим викладання угорської

мови та літератури у середніх школах для учнів різних національностей. А на основі закону № XV від 1891 року в дитячих садках дітей, рідна мова яких не угорська, потрібно було ознайомити з державною мовою, тобто з угорською.

Під час керівництва міністра Дюлі Влашшич у рамках так званої міленіумної шкільної акції у великій кількості було засновано державні школи з угорською мовою навчання, особливо у «небезпечних» з національної точки зору регіонах. У роки святкування тисячолітнього ювілею міленіуму (1896) та заснування Угорської держави (1900) стало загальним переконання, що свідомим заснуванням угорських шкіл можна найбільш дієво служити цілям угорської національної та державної ідеї, які все більше пов'язувалися з асиміляційними устремліннями.

Таблиця 6. Кількість народних шкіл
Угорщини за мовами навчання, 1880–1913 роки

Мова/мови навчання	1880 рік	1900 рік	1913 рік
Угорська	7 342	10 325	13 608
Німецька	867	383	449
Словацька	1 716	528	365
Руська	393	93	47
Румунська	2 756	2 157	2 170
Сербська та хорватська	313	135	269
Інша	48	23	21
<i>Всього з не угорською мовою навчання</i>	<i>6 093</i>	<i>3 319</i>	<i>3 321</i>
Угорська та німецька	919	720	–
Угорська та словацька	597	1 224	–
Угорська та руська	246	304	–
Угорська та румунська	394	808	–
Угорська та сербсько-хорватська	131	308	–
Угорська та інші	102	40	–
<i>Всього двомовні школи</i>	<i>2 389</i>	<i>3 404</i>	<i>–</i>
<i>Всього не угорськомовні та двомовні</i>	<i>8 482</i>	<i>6 723</i>	<i>3 321</i>

Джерело: Hanák Péter (főszerk.): Magyarország története 1890–1918. II. kötet. – Budapest: Akadémiai, 1978. – 1007. p.

У 1869 році 42,2% початкових шкіл були угорськими, 47,3% – школами національностей, а 10,5% – зі змішаною мовою навчання. У 1900/1901 навчальному році угорське населення (частка якої становила 51,4% населення країни) мало 61,38% від загальної кількості шкіл, а школи інших національностей становили 38,62% від загальної кількості. Між 1880 та 1913 роками кількість початкових шкіл з угорською мовою навчання зросла вдвічі, і такими ж темпами скоротилася кількість шкіл із не угорською мовою навчання. Найбільш стрімко скорочувалася кількість словацьких та руських (русинських) шкіл.

Результати мовно-політичних відношень освітньої політики віддзеркалюють дані переписів населення. Між 1880 та 1910 роками чисельність населення з рідною угорською мовою зростає з 6,1 на 9,9 мільйона осіб, їхня частка серед усього населення зростає з 44,8% до 54,4%. Міру зростання, крім природного приросту, підсилювала мовна асиміляція національностей.

Таблиця 7. Розподіл населення Угорщини за рідною мовою, 1880–1910 роки

Рідна мова	1880 рік		1900 рік		1910 рік	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Угорська	6 165 455	44,8	8 651 520	51,4	9 944 627	54,4
Німецька	1 788 232	13,1	1 999 060	11,9	1 903 357	10,4
Словацька	1 790 485	13,0	2 002 165	11,9	1 946 357	10,7
Румунська	2 323 794	16,9	2 798 559	16,6	2 948 186	16,1
Руська	342 354	2,5	424 774	2,5	464 270	2,5
Хорватська	613 394	4,5	191 432	1,1	194 808	1,1
Сербська			437 737	2,6	461 516	2,5
Інша	714 889	5,2	333 008	2,0	401 412	2,3
Всього	13 749 603	100,0	16 838 255	100,0	18 264 533	100,0

Джерело: Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században.* – Budapest: Osiris, 2002. – 49. p.

На межі XIX–XX століть у державі існувало 182 угорськомовні середні школи (92%) та 16 шкіл із мовами навчання інших національностей (8%). Серед дітей шкільного віку частка тих, хто навчався у школі, між 1872 та 1910 роками зростає з 75% до 90%, однак із них у 1905 році ще лише 43% закінчили у віці 12 років шість класів. У 1890 році читати і писати вміли 44,5% населення країни, в тому числі 53,6% угорців та 9,7% русинів-українців. У 1910 році приблизно три чверті русинів-українців не вміли читати і писати. У цьому аспекті лише німці досягли західноєвропейського рівня, тобто більше 70%. У цей час 40% угорців були неписьменними. У 1900/1901 навчальному році молодь руської (русинської) національності складала 0,53% студентів вищих навчальних закладів. Руський прошарок інтелігенції на 95% складався зі священнослужителів та вчителів. Більша частина освічених русинів-українців змадяризувалася.

У 1881 році керівництво освіти відмінило екзаменаційні зобов'язання з руської мови у випускних класах, а у 1889 році зупинило обов'язкове викладання руської мови у конфесійних школах. У 1898 році Міністерство освіти намагалося ввести латинський шрифт замість кирилиці в руській мові. Але греко-католицька церква боролася за традиційне письмо. Боротьба та захист руської мови та кириличної абетки продовжувалися до розпаду монархії.

На рубежі XIX–XX століть в Угорщині не було середніх та вищих навчальних закладів з руською мовою викладання. Руська молодь, потрапивши в угорськомовну освітню систему, пішла шляхом мовної та культурної асиміляції. У 1895/1896 навчальному році на території Угорщини руську мову викладали у трьох середніх закладах освіти: у Мукачівській державній головній гімназії як позачерговий

предмет, а також у Пряшівській та Ужгородській королівській головній гімназії теж як позачерговий предмет по 8 та 2 години в тиждень. Ужгородський греко-католицький навчальний заклад із підготовки канторів із 1883 року став угорськомовним; у повідомленнях починаючи з 1906/1907 навчального року надавали інформацію про пропорцію учнів за рідною мовою, однак з 1917/1918 навчального року надавали інформацію лише про стан володіння мовами учнів. У статистиці щодо рідної мови чисельність русинів-українців була дуже малою, однак частка тих, хто володів руською мовою, досягала 50%. Ця ж тенденція проявляється у статистичному обліку народонаселення країни: у пропорції щодо рідної мови між 1880 та 1910 роками русини-українці склали 2,5% населення; в той же період греко-католики склали 11% населення країни.

Таблиця 8. Релігійне співвідношення населення Угорщини між 1869–1910 роками

	1869 рік		1890 рік		1910 рік	
	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Римо-католики	6 266 505	45,9	7 267 695	47,9	9 010 205	49,3
Греко-католики	1 594 833	11,6	1 658 308	11,0	2 007 916	11,0
Православні	2 076 343	15,2	2 064 889	13,6	2 333 979	12,8
Євангелісти	1 100 128	8,1	1 108 714	7,8	1 306 384	7,2
Реформати	2 024 177	14,8	2 212 761	14,6	2 603 381	14,3
Юніати	54 719	0,4	61 618	0,4	74 275	0,4
Іудеї	543 696	4,0	707 961	4,7	911 227	5,0
Інші	2 884	0,0	9 042	0,0	17 066	0,0
<i>Всього</i>	<i>13 663 305</i>	<i>100,0</i>	<i>15 162 988</i>	<i>100,0</i>	<i>18 264 533</i>	<i>100,0</i>

Джерело: *Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. – Budapest: Osiris, 2002. – 51. p.*

На початку ХХ століття в Угорщині погіршилося становище освіти різних національностей, зокрема нацменшин. У 1907–1908 роках прийняли пакет законів про шкільну освіту, названий міністром освіти «Лекс Аппоні». Найбільшу дискусію викликав закон № XXVII від 1907 року про правовий статус недержавних початкових шкіл. Закон поєднав роль держави із засобами впливу держави та державного контролю. У §17 згаданого закону йдеться про наступне: «Усі школи та всі вчителі, незалежно від виду школи та від того, отримує вона державну допомогу чи ні, у душах дітей мають розвинути та підсилити свідомість відданості угорській вітчизні та належності до угорської нації, а також релігійно-морального мислення. Ця точка зору повинна домінувати у процесі всього навчання».

Закон гарантував мінімальну зарплату всім учителям, якщо в даній школі викладання угорської мови, математики, географії та історії, а також громадських прав та обов'язків проводиться згідно з наказом міністерства (§20), однак вимагав, щоб дитина з не угорською рідною мовою після закінчення четвертого курсу своєї думки могла висловити угорською мовою усно та письмово (§19). У тому випадку, якщо конфесійні школи не змогли забезпечити виконання закону, зменшувалася державна допомога, а вчителів, котрі протестували, могли покарати доганою, штрафом, навіть звільненням із роботи. Кандидатів на посади вчителів мало

затверджувати Міністерство освіти, що відібрало від шкіл національностей можливість вільного вибору вчителів.

§19 цього закону стверджував: «Якщо кількість учнів з угорською рідною мовою досягає, або складає 20% усіх зареєстрованих учнів, то для них угорська мова як мова навчання обов'язково використовуватиметься. А якщо половина учнів має рідну мову угорську, мовою навчання є угорська, власники шкіл можуть подбати про те, щоб учні з не угорською рідною мовою теж мали можливість навчатися на рідній мові. Однак у всіх таких народних закладах освіти, в яких єдиною мовою викладання є державна, це становище не може бути змінене».

Міністр освіти А. Аппоні у своїх мемуарах виразив наступну точку зору: «Розповсюдження знання угорської мови вважаємо важливим, щоб інтелігенція з неугорською рідною мовою теж могла брати участь у служінні державі і завдяки цьому ще щільніше приєдналася до справ держави, однак головним чином як засіб громадської єдності, без якої політична єдність залишиться пустою формою».

2.3. Державна політика мадяризації

Представники інших національностей послідовно протестували проти мадяризаторських державних намагань. Згідно з узагальненням Шандора Балого, починаючи з 1870 років політичні представники окремих національностей час за часом об'єднували зусилля для виступу проти мадяризації. Визначною подією у співпраці національностей був будапештський конгрес національностей у 1895 році, на якому рекомендували здійснення національного самоврядування, яке базувалося б на областях, створених відповідно до територій поширення мов національностей. Виконавчий комітет, організований на конгресі національностей, у 1896 році протестував проти міленіумних святкувань.

«У часи рубежу століть усе більшою стає прірва між політично культивованим поняттям нації та між поняттям нації серед неугорського населення. Громадяни Угорщини неугорської національності хотіли б мати більше прав та територіальну автономію. Якщо у колах їхніх політизуючих еліт і не була загальною мета самостійної національної держави, все менш припустимою була для них думка угорської політичної нації. Розділювальною межею між угорцями та національностями стало те, що у національній свідомості угорців визначальну роль зіграла тисячолітня угорська державність, тоді як у національній свідомості не угорців був відсутнім момент власної державності. Еліта національностей все реалістичніше рахувалася зі своєю національною державою», – визначає Ілдіко Сабо.

Багато видатних представників угорського суспільно-політичного життя, політики теж протестували проти мадяризаторських прагнень держави, вимагали примирення угорців та не угорців у дусі взаємного визнання національної поваги. Тут потрібно згадати Лайоша Мочарі, Ендре Аді, Оскара Ясі. Ось така промова депутата угорського парламенту Лайоша Мочарі: «На угорську націю чекає велике та складне завдання. Йому вдруге потрібно заснувати вітчизну. Має подумати над тим, як організувати цю державу таким чином, щоб та була не лише конгломератом тих національних деталей, які вже стоять тут відокремлені одна від іншої

та консолідувавшись у собі, як нагромаджений будівельний матеріал, а була та залишалася органічно цілою, яку з'єднує внутрішня сила загального впливу [...]. Закон про національності 1868 року потрібно зберегти, чесно виконувати його, щоб ми у порівнянні з ним підтримували зі сторони держави культурні стремління національностей, надавали допомогу освітнім закладам з мовами національностей. Я казав і кажу, що при призначенні посад в установах – знову ж порівняно з законом – потрібно мати на увазі громадян неугорської національності; [...] казав, що потрібно покінчити з тим ідейним напрямком культурних спілок, який своїм завданням визначив скорочення чисельності національностей; говорив, що треба покінчити з тими образами що поняття угорський та патріот є тотожними, тобто зрадниками батьківщини є всі, хто не угорець».

Прем'єр-міністр Угорщини між 1903–1905 та 1913–1917 роками Іштван Тиса також висловився у подібному дусі: «Невже ми живемо ілюзією, що мадяризували румунських чи словацьких співгромадян, котрих навчили писати та читати угорською мовою? Та це ж не мадяризація, панове! [...] Хтось, можливо, може навчитися писати та читати, особливо у тому випадку, якщо добряче замордують у школі, але він буде ще більше ненавидіти угорську національну справу, ніж до того».

Засобом мадяризаторської політики було й те, що уряд вимагав зміни на угорську мову чужих прізвищ та назв населених пунктів. Систематичне надання угорських назв населеним пунктам в Угорщині розпочалося з кінця XIX століття, з прийняттям закону № IV від 1898 року про їх паспортизацію. За майже півтора десятиліття сформувалася єдина офіційна угорська система назв населених пунктів, яка, однак, стала предметом суперечок серед представників інших національностей. До мадяризації назв населених пунктів, які були на територіях, де в більшості проживали представники неугорської національності, приступив кабінет міністрів Калмана Тиса, який закликав населення також змінити чужомовні прізвища. Під час керування урядом Деже Банффі (1895–1899 роки) здійснювався більш безпосередній вплив на мадяризацію прізвищ, і особливо велику кампанію було розгорнуто серед державних службовців. Після прем'єра Банффі під час керування урядом його наступника Калмана Селла хвиля мадяризації вщухла.

За визначенням Іштвана Козми, «мадяризація прізвищ як суспільне явище, з одного боку, була формою виявлення добровільної асиміляції змадяризованих національностей, її супровідним явищем, з іншого боку, вона пов'язана з відкритими та замаскованими державно-політичними зусиллями та суспільними рухами, направленими на асиміляцію не угорського народонаселення та мадяризацію державного іміджу. І на завершення у певних відрізках часу, особливо у 1930–1940 роках, такі заходи були пов'язані зі стратегією порятунку, намаганням сховати зовнішні ознаки іншого походження етнічних/релігійних груп (євреїв, а потім швабів), які мали небезпеку втрати статусу». Мадяризація прізвищ відбувалася переважно в регіонах, де домінувало угорськомовне населення. Території, в яких переважну частину населення складали інші національності, серед яких і історичне Закарпаття, були меншою мірою задіяні в цій політиці.

Під час перепису населення 1910 року єврейське населення країни навіть не рахували, а за основу (при переписі) брали рідну мову. Під час обробки даних за методичними вказівками «в якості рідної мови завжди потрібно використовувати

без впливу та відповідно до реальності ту, яку особа вважає своєю рідною, і якою розмовляє найкраще та найбільш охоче. Виходячи з цього, потрібно відзначити, що хоча в більшості випадків рідна мова тотожна з тією, яку особа вивчала в дитинстві і, як правило, від рідної матері, все-таки можуть траплятися і такі випадки, коли рідна мова дитини відмінна від рідної мови матері, особливо тоді, коли дитина у дитячому садку, школі або в результаті інших суспільних контактів чи внаслідок того, що батьки мають різні рідні мови, засвоїла іншу мову [...]. Як рідною, так і іншою мовою, якою говорять, може вписуватися лише жива мова, і виходячи з цього єврейську мову чи мову іврит вписувати неможливо. Отже, у деяких регіонах у людей єврейського віросповідання, які користуються „зіпсованою” німецькою мовою, змішаною з гебрайською, тобто так званим жаргоном, потрібно реєструвати німецьку мову». Щодо релігійного розподілу народонаселення у 1910 році, то 5% населення країни були іудеями.

У зміні народонаселення держави та етнічних пропорцій певну роль зіграли також еміграційні хвилі. Еміграція з Угорщини була найбільш потужною на рубежі ХІХ–ХХ століть. Між 1890–1900 роками 15,5% всіх, хто емігрував з Європи, склали вихідці з монархії, між 1901 та 1910 роками – 23,8%, із цим показником Австро-Угорська монархія вийшла на перше місце серед європейських країн. Беручи до уваги етнічні пропорції серед всього народонаселення, еміграція була найбільш поширеною серед словаків, німців та русинів-українців.

Таблиця 9. Національний розподіл емігрантів з Угорщини (у %)

	Угорці	Словаки	Німці	Румуни	Русини-українці	Хорвати та серби	Інші
1905–1907	33,9	23,0	20,4	14,4	3,8	3,4	1,1
1911–1913	35,0	19,0	17,8	20,9	3,9	2,4	1,0

Джерело: Mayer Mária: *Kárpátukrán (ruszin) politikai és társadalmi törekvések 1860–1910.* – Budapest: Akadémiai, 1977. – 174. p.

Етнічний та мовний склад населення території сучасного Закарпаття був змішаний уже на межі ХІХ та ХХ століть. За даними перепису населення 1880 та 1910 років, на території сьгоднішньої Закарпатської області русини-українці склали абсолютну більшість.

Руський або русинський рух між 1848 роком та створенням дуалістичної монархії (1867) сучасна історіографія називає періодом «пробудження», «національного відродження» та «будівництва нації». Руське населення переважно належало до найнижчого соціального прошарку, його інтелігенцію в більшості складало греко-католицьке духовенство. У створенні руської національної ідеології основну роль відіграв Олександр Духнович (1803–1865). Його вірші у стилі національної романтики «Я русин был, есмь і буду», «Подкарпатській Русини» поважали як гімни.

О. Духнович вивчав історію русинів і проблему їхньої автохтонності та спорідненості з галичанами, засуджував будь-які намагання денаціоналізації. Руська граматики Духновича «Сокращенная грамматика письменного русского языка»

базувалася на місцевих говорах та церковнослов'янській мові, була прикладом для руського, а згодом русофільського мовного напрямку.

Таблиця 10. Склад населення сучасної території Закарпаття за рідною мовою на основі перепису населення 1880 та 1910 років

	1880 рік		1910 рік	
	осіб	%	осіб	%
Руська	244 742	59,8	331 625	55,4
Угорська	105 343	25,7	184 287	30,8
Німецька	31 745	7,8	63 249	10,6
Румунська	16 713	4,1	11 423	1,9
Словацька	8 611	2,1	6 333	1,1
Інша	1 817	0,5	1 719	0,2
<i>Всього</i>	<i>408 971</i>	<i>100,0</i>	<i>598 863</i>	<i>100,0</i>

Джерело: Kocsis Károly – Kocsis-Hodosi Eszter: *Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. – Budapest: Geographical Research Institute and Minority Studies Programme, 1998. – 86. p.

Граматику русофільського напрямку, яка була дуже далекою від мови населення Закарпаття, створив Іван Раковський (1815–1885). Він був одним із засновників Товариства Святого Василя (1866–1902), що видавало підручники та періодичні видання. У 1867 році вийшов перший номер журналу «Светь», який щотижня видавала ужгородська друкарня «Ягер», однак російськомовне видання переважна більшість місцевого населення не розуміла, скорочувалася кількість передплатників. Із 1869 року перейшли на церковнослов'янську мову, яка поєднувала в собі російську та руську (русинську) мови (варто розрізняти російську [«русскую»] і руську). Однак і це не принесло бажаного результату.

В кінці XIX століття посилилася асиміляція інтелігенції руського походження. Ознакою цього є і те, що у 1880 роки вже декілька прорусинських політичних газет в регіоні почали видаватися угорською мовою, такі, наприклад, як «Ung», «Ungvár», «Ungvári Közlöny». З червня 1873 року почала виходити газета «Карпат», яка через два роки стала офіційним виданням Товариства Святого Василя, а також прашівського та мукачівського греко-католицьких єпископів. Головним у програмі видання є те, що «проживаючий на угорській землі руський народ мав свій друкований орган [...], на власній мові дає знати про те, що [...] існує, і не просто існує, але й має достатньо інтелектуальних сил для того, щоб був заслуженим членом інтелектуальної спільноти народів, що проживають в Угорській Імперії». Газета виходила на місцевій розмовній мові, змішаній із церковнослов'янською мовою. Видання хоча й було лояльним до угорської влади, проте жорстко виступало на захист руських інтересів, коли у 1874 році Міністерство культури рекомендувало греко-католицьким єпископам замість кириличного ввести латинський алфавіт. Також газета протестувала проти плану об'єднання календарів, згідно з яким

замість Григоріанського, яким користувалися і греко-католики, наполягали на введенні Юліанського календаря.

Програму русофільського напрямку написав Адольф Добрянський, який проголошував єдине коріння руського, білоруського та російського народів та ідею панславізму (Проект політичної програми для Русі австрійської, 1871).

Послідовником Товариства Святого Василя, яке перестало існувати на початку ХХ століття, стало Акційне Товариство «Видавництво Унію». Його створення пояснювали тим, що «Товариство існує з членських внесків, а АТ, як комерційне товариство, матеріально та морально незалежно може продовжувати роботу Товариства Святого Базилія (Василія)». Ужгородське АТ «Видавництво Унію» було засновано з основним капіталом у двадцять тисяч корон та існувало як один із напрямків руської національної інтелігенції. Керівні посади у ньому займали переважно колишні керівники Товариства Святого Василя. До членів правління входив і Августин Волошин.

У північно-західній частині сучасного Закарпаття як альтернатива мадяризації з'явилася словакізація. Однією з її ознак було те, що у руських народних школах користувалися латинською абеткою. Оскільки русини не знали кириличного письма, через місцеву пресу та літературу приєднувалися до словацької культури. Внаслідок цього, на думку Августина Волошина, в останній чверті ХІХ століття 160 колишніх руських сіл комітату Земплін настільки словакізувалися, що для них вже навіть молитовники та релігійну літературу видавали словацькою мовою.

Місцеві історики Карой Мейсарош, Тиводар Легоцький, Антоній Годинка та інші першими ґрунтовно займалися вивченням історії руського народу, збагатили історіографію регіону багатьма цінними дослідженнями. Паралельно з ними галичани-«народники» також цікавилися русинами, які жили по той бік Карпат. Михайло Драгоманов серед перших побував у цьому регіоні у 1880 роках. До цього напрямку також належав Іван Франко, який досліджував місцеву народну творчість. А Львівське Товариство ім. Т. Шевченка намагалося долучити до спільної роботи закарпатських дослідників, тому вони мали контакти з Гіадором Стрипським та іншими.

Таким чином, у ХІХ столітті угорська державна мовна політика особливо не перешкождала розвитку руської мови. Однак на рубежі ХІХ–ХХ століть мадяризаторські заходи поступово витісняли використання мови слов'янського населення в освіті. Історик Ігнац Ромшіч зазначив: «Замість підтримки освіти рідною мовою намагалися розширити угорськомовну освіту, і через це здійснити мовно-культурну мадяризацію. Культурну гомогенізацію вважали сучасним дієвим методом керування державою та неодмінною передумовою суспільного підйому». Разом із тим у переважній більшості населення місцевої слов'янської спільноти та в її інтелігенції не було єдиних уявлень про подальший розвиток своєї мови. Одні течії вважали російську мову літературною мовою місцевої слов'янської спільноти, а інші бажали створити власну літературну мову, спираючись на місцеві діалекти. Використання української мови як літературної в регіоні у цю епоху не було характерне. Позиція угорської політики полягала у посиленні руської ідентичності, створенні окремої руської літературної мови, яка базувалася б на місцевих діалектах. Однак це мовно-політичне намагання з огляду на те, що наростаюча гомогенізаційна політика викликала застереження, не знайшло підтримки повною мірою серед слов'янського населення регіону.